

پیشگفتار

با مساعدت و همکاری بی‌شائبه مدیر محترم سازمان «سمت»، کتاب *اقتصاد بین‌الملل* با طرحی نو، در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد. از ویژگی‌های منحصر به فرد کتاب این است که دو موضوع بسیار مهم یعنی تجارت بین‌الملل و مالیه بین‌الملل را در سطوح کارشناسی و عالی در اختیار دانش‌پژوهان علم اقتصاد قرار می‌دهد. تألیف نهایی این کتاب که قریب ۲۰ سال به طول انجامید، ضمن آنکه دربرگیرنده آخرین دستاوردهای علمی بوده، تجربیات مؤلف را در بازنویسی دوباره کتاب مورد استفاده قرار داده است.

کتاب اول را روابط تجاری بین‌المللی یا به طور اختصار، تجارت بین‌الملل تشکیل می‌دهد که شامل جدیدترین نظریه‌های تجارت بین‌الملل است و در پایان، شاخصهای مزیت نسبی بررسی می‌شود. مؤلف سعی کرده است که انواع مختلف متدهای تبیین و تخمین مزیت نسبی را برای دانشجویان دوره‌های کارشناسی و عالی فراهم سازد تا بدین وسیله، پژوهشگران بتوانند به آسانی ضمن در اختیار داشتن تازه‌ترین نظریه‌های تجارت بین‌الملل، به اکثر شاخصهایی که در تخمین مزیت نسبی در تحقیقات کاربردی، استفاده می‌شود، دسترسی داشته باشد.

کتاب دوم، نظریه‌های روابط پولی بین‌المللی یا به اختصار، مالیه بین‌الملل را پوشش می‌دهد که هدف، آشنایی دانشجویان دوره‌های کارشناسی و عالی اقتصاد با مباحث مهم مالیه بین‌الملل است. این قسمت، تصویر روشن و جامعی از مباحث مقدماتی و پیشرفته روابط پولی بین‌المللی به دانشجویان ارائه می‌دهد. کتاب *اقتصاد بین‌الملل* را اساتید می‌توانند برای دوره‌های کارشناسی و عالی تدریس کنند.

در انتها لازم می‌دانم از همکاران محترم سازمان «سمت» به ویژه سرکار خانمها مریم ربانی و عادلہ مشایخی ویراستاران و از دانشجویان (به ویژه سرکار خانمها لیلا آقابراری و نوشین نجاتی)، دوستان و اساتید محترمی که به طور مستقیم و غیر مستقیم مرا در تألیف این مجموعه یاری کردند، تقدیر و سپاس‌گزاری کنم.

دکتر علیرضا رحیمی بروجردی

استاد دانشکده اقتصاد - دانشگاه تهران

تابستان ۱۳۸۸

مقدمه

برجسته‌ترین ویژگی جوامع کنونی که آن را از جوامع قرون گذشته متمایز می‌کند، ضرورت ارتباطات و همزیستی در سایه همیاری و برقراری روابط با دیگر اقوام و ملل است. «روابط اقتصادی بین‌المللی» از جمله مهم‌ترین و عمده‌ترین رشته‌های تشکیل‌دهنده این روابط است و در سایه این روابط، اغلب کشورهای جهان به صادرات کالا، خدمات و عوامل تولید می‌پردازند تا از این طریق بتوانند از عهده آن دسته از واردات کالا، خدمات و عوامل تولید برآیند که تولیدشان به سبب بالا بودن هزینه یا نبودن و کمیابی امکانات تولید، مقرون به صرفه نیست. بنابراین، ایجاد روابط بین‌المللی مناسب در تأمین رفاه اقتصادی کشورها نقش بسزایی دارد که این جنبه، پیوند نزدیک اقتصاد بین‌الملل و اقتصاد داخلی را آشکارتر می‌کند و اهمیت ویژه بررسی روابط اقتصادی بین‌المللی را نمایان می‌سازد.

«روابط اقتصادی» میان جوامع را «رابطه متقابل» می‌گویند. از آنجا که رشد تجارت جهانی افزایش بیشتری نسبت به رشد تولید جهانی در طول دهه‌های گذشته داشته است، امروزه روابط متقابل بین‌المللی رشد چشمگیری یافته است و به این ترتیب، بخش اعظم رفاه اقتصادی بسیاری از کشورها بر روابط متقابل بین‌المللی استوار شده است.

«اقتصاد بین‌الملل» به بررسی روابط اقتصادی میان کشورها می‌پردازد و جریان حرکت کالا، خدمات و سرمایه را در میان کشورها مورد مطالعه قرار می‌دهد. ابزاری که در مطالعه اقتصاد بین‌الملل استفاده می‌شود، متفاوت از ابزاری است که در اقتصاد داخلی به کار می‌رود. همچنین، تفاوت اقتصاد بین‌الملل و اقتصاد داخلی در اینجا نهفته است که گاهی کشورها محدودیتهایی بر سر راه حرکت آزاد بین‌المللی کالا، خدمات و عوامل تولید ایجاد می‌کنند. دامنه محدودیتهای ممکن است به صورت محدودیتهای تعرفه‌ای یا غیر تعرفه‌ای باشد. دامنه محدودیتهای غیر تعرفه‌ای وسعت بسیاری دارد که شامل محدودیتهای مربوط به تفاوت در زبان، فرهنگ، آداب و رسوم و غیره است.

محدودیتهای تعرفه‌ای و غیر تعرفه‌ای که کشورها بر سر راه حرکت آزاد بین‌المللی کالا، خدمات و عوامل تولید ایجاد می‌کنند، به ایجاد سازمانها و موافقت‌نامه‌های متعددی از جمله گات که در مذاکرات جولای سال ۱۹۹۴ به عنوان سازمان تجارت جهانی (WTO) شناخته شد، منجر شده است. در مقدمه متن رسمی موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت آمده است که ارتقای سطح زندگی برای کشورهای عضو، فراهم آوردن امکانات اشتغال کامل، افزایش درآمدهای واقعی و سطح تقاضا، بهره‌برداری مؤثر از منابع جهانی و گسترش تولید و تجارت جهانی و رفع موانع موجود بر سر راه مبادلات بین‌المللی از طریق کاهش تعرفه‌ها و محدودیتهای مقداری، از اهداف اصلی گات به شمار می‌رود. گات حتی پیش از آنکه به شکل سازمان تجارت جهانی درآید، به شکل جدی به سازماندهی تجارت جهانی می‌پرداخت به طوری که اکنون بیش از ۹۰ درصد از داد و ستدهای بین‌المللی تحت نظارت مقررات گات قرار دارد.

امروزه مقررات سازمان تجارت جهانی در حوزه‌های کشاورزی، صنعت، خدمات و بسیاری از مسائل دیگر تدوین شده است و انتظار می‌رود که این سازمان همراه با بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول در قالب یک سازمان بین‌المللی، کلیه داد و ستدها، مذاکرات و فعالیتهای اقتصادی بین‌المللی را تحت پوشش قرار دهد. با وجود این، محدودیتهای تجاری متعدد و گسترده‌ای که از طرف کشورها اعمال می‌شود، به ایجاد اختلالات در مسیر تجارت آزاد می‌انجامد و تأثیرات نامطلوبی بر اقتصاد خارجی دیگر کشورها بر جای می‌گذارد.

همچنین، تفاوت در پولهای استفاده شده از طرف کشورها، در مقیاس تجارت تأثیر بسزایی دارد. غالباً تجارت بین‌الملل با پولهای مختلفی انجام می‌شود که ارزش آنها نسبت به یکدیگر یکسان نیست و در زمانهای مختلف، متفاوت است؛ در حالی که در اقتصاد داخلی معمولاً مردم با زبان، فرهنگ و پول واحدی به مبادله کالاها با یکدیگر می‌پردازند و این مبادلات اقتصادی با تعرفه و ابزارهای دیگر، کنترل نمی‌شود. دریافته‌ها و پرداختها در تجارت داخلی با پول ملی که مورد قبول مردم آن کشور است انجام می‌گیرد؛ اما در تجارت بین‌الملل دریافته‌ها و پرداختها معمولاً با پول خارجی صورت می‌گیرد. بنابراین، تجارت خارجی دربرگیرنده مبادله پول ملی با پول خارجی و مبادله پولهای خارجی با پول ملی است.

از طرفی، امروزه مطالعات نظری پیرامون روابط تجاری بین‌المللی با وجود عمر کوتاه آن، اهمیت بسزایی در محافل دانشگاهی دارد. نظریه‌های تجارت بین‌الملل شاید پاسخگوی تمامی نیازها و تحولات اقتصادی بین‌المللی نباشد، اما برای تجزیه و تحلیل رویدادها و وقایع اقتصاد بین‌الملل و فهم بهتر آنها، ارائه روشهای نوین و بهبود کارایی اقتصاد بین‌المللی بسیار با اهمیت است. از طرف دیگر به دلیل مشکلات کنونی در عرصه بین‌المللی و نیاز رو به رشد کشورها به روابط متقابل، ضرورت تبیین و تدوین نظریه‌های جدید روابط تجاری بین‌المللی بیشتر مشخص می‌شود. در واقع نقش نظریه‌ها در اقتصاد باید مانند خدمت‌گزار باشد و بتواند پاسخگوی مشکلات و نیازهای جوامع شود. بدین دلیل ما در این کتاب ضمن تشریح نظریه‌ها، کوشیده‌ایم کارایی آنها را در اقتصاد نشان دهیم.

با توجه به مطالب یاد شده، «اقتصاد بین‌الملل»^۱ از دو بخش «مالیه بین‌الملل یا روابط پولی بین‌المللی»^۲ و «تجارت بین‌الملل یا روابط تجاری بین‌المللی»^۳ تشکیل می‌شود. تجارت بین‌الملل به تعبیر روان و ساده اجورث^۴، تجارت میان کشورهاست. تجارت بین‌الملل به جنبه کالایی اقتصاد بین‌الملل و مبادله کالا و خدمات میان کشورها می‌پردازد و به طور کلی، اصولی را که تجارت و سرمایه‌گذاری جهانی را تنظیم می‌کند، مورد بحث قرار می‌دهد. همچنین، عواملی که جهت و مسیر تجارت جهانی را معلوم می‌سازد یا موجب کندگی و توقف تجارت آزاد می‌شود، بررسی می‌کند. در حالی که، مالیه بین‌الملل به «روابط مالیه و پولی» توجه دارد و این روابط را در جریان تجارت بین‌الملل مورد مطالعه قرار می‌دهد. بنابراین، موضوعاتی از قبیل نرخ مبادله (ارز)، مباحث مربوط به تراز پرداختها، انواع رژیمهای نرخ مبادله و فرایندهای تعدیل بررسی می‌شود.

به طور کلی، تجارت و مالیه بین‌الملل دو بخش جدانشدنی از یکدیگرند و آزادی هر یک به حیطة عمل و آزادی دیگری بستگی دارد. به عبارت دیگر، آزادی «تجارت» بدون آزادی عمل «پول» میسر نمی‌شود. همچنین، هرگونه محدودیت تجاری اثر مستقیمی بر نظام پولی بین‌المللی بر جای می‌گذارد. روابط تجاری بین‌المللی و روابط پولی بین‌المللی که در قالب اقتصاد بین‌الملل مطالعه و بررسی می‌شود، بخش مهمی از علم اقتصاد را تشکیل می‌دهد.

اقتصاد بین‌الملل را در دو قرن اخیر اقتصاددانان شاخصی توسعه داده و نظریات متعددی در دو زمینه روابط تجاری و روابط مالیه اقتصاد بین‌الملل مطرح کرده‌اند و متأسفانه در مقایسه با نظریه‌های اقتصاد عمومی گستردگی بسیاری ندارد. البته پس از جنگ جهانی اول تاکنون، تجربیات خوبی در حوزه مالیه بین‌الملل به دست آمده است؛ اما علاج نوسانات شدید پولی در چند ساله اخیر، به ویژه در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و بحرانهای پیاپی پولی در کشورهای صنعتی (از جمله بحران ۲۰۰۸ در ایالات متحده آمریکا و کشورهای اروپایی) که با عدم تعادل داخلی و خارجی مواجه شده‌اند، از توان نظریه‌های موجود بیرون است و اهمیت و توجه به گسترش نظریات اقتصاد بین‌الملل در دو حوزه تجارت و مالیه بین‌الملل و تبیین نظریه‌های هم‌سنخ با ساختار اقتصادی کشورهای مختلف، بیش از پیش نمایان می‌شود.

در کتاب نخست اقتصاد بین‌الملل، روابط تجاری بین‌المللی در پانزده فصل و در دو بخش، بررسی می‌شود. بخش نخست به نظریه‌های تجارت بین‌الملل می‌پردازد. پس از مقدمه، در فصل دوم به آراء مرکانتالیستها درباره تجارت پرداخته می‌شود. در

1. international economics
2. international financial relations
3. international trade relations
4. F. Y. Edgeworth

فصول سوم و چهارم عقاید آدام اسمیت و دیوید ریکاردو درباره نظریه‌های مزیت مطلق و مزیت نسبی بررسی می‌شود. تنگناها و کاستیهای آراء اسمیت و ریکاردو ما را به بررسی نظریه هزینه فرصت و مزیت نسبی در فصل پنجم رهنمون می‌کند. در این فصل، ضمن تشریح چگونگی به دست آوردن منحنی امکانات تولید و جبهه مصرف، دلایل تجارت مزیت‌دار متقابل مطالعه می‌شود. در فصول ششم و هفتم، هزینه‌های فرصتی در سه حالت هزینه‌های ثابت، افزایش‌یابنده و کاهشنده بررسی و دلایل و منافع حاصل از تجارت در وضعیتهای مختلف تشریح می‌شود.

فصل هشتم به بررسی منحنیهای ارائه و تجارت بین‌الملل از دیدگاه عرضه و تقاضا می‌پردازد. در این فصل کششهای مهم از جمله کشش تقاضا برای واردات و صادرات و کشش منحنی ارائه نیز تشریح می‌شود. در فصل نهم و دهم، نظریه‌های جایگزین درباره تجارت خواهد آمد. نظریه‌های هکشر - اولین، برابری قیمت عوامل، نظریه کراویس و لیندر، معمای لیانتیف، وضعیت فیر، تجارت در وضعیت رقابت ناقص، نظریه استاپر - سامنلسون و غیره بررسی خواهد شد. بیشتر نظریه‌های مورد مطالعه در فصول گذشته به وضعیت استاتیک توجه می‌کنند، در حالی که در دنیای واقعی، ما با تغییرات کمی و کیفی در عوامل تولید، تکنولوژی و سلیقه روبرو هستیم. بنابراین فصل یازدهم به بررسی تحلیل دینامیک تجارت بین‌الملل می‌پردازد. در فصل دوازدهم پس از بررسی رابطه مبادله و عوامل تأثیرگذار بر آن، تأثیر رشد اقتصادی بر تجارت بین‌الملل بررسی می‌شود. در این بخش نظریه ریزینسکی به طور مبسوط تشریح می‌شود. سپس تأثیر تجارت بین‌الملل بر رشد اقتصادی و به دنبال آن انتقادات مطرحه در ادبیات اقتصاد بین‌الملل در این زمینه مطالعه می‌شود.

بخش دوم کتاب نخست، شامل سه فصل با عنوان سیاستهای بازرگانی است. در فصل سیزدهم محدودیتهای تعرفه‌ای، تأثیرات تعرفه بر اقتصاد، دلایل متداول برای سیاستهای حمایتی و موضوعهای دیگر تشریح می‌شود. در این فصل محدودیتهای غیر تعرفه‌ای از جمله محدودیتهای سهمیه‌ای، تأثیرات سهمیه‌های وارداتی بر اقتصاد و سایر محدودیتهای غیر تعرفه‌ای بررسی خواهد شد. فصل چهاردهم با عنوان اتحادیه‌های تجاری و ادغام اقتصادی به بررسی تأثیرات استاتیک ادغام اقتصادی می‌پردازد. در این فصل شرایط تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی، روابط اقتصادی شمال و جنوب و غیره مطالعه خواهد شد. سرانجام در فصل پانزدهم، سیاستهای بازرگانی و کشورهای در حال توسعه ارائه می‌شود. در این فصل سیاستهای جانشین واردات و تشویق صادرات، نظم جدید اقتصاد بین‌الملل، جایگاه کشورهای در حال توسعه در نظام اقتصادی بین‌المللی و عدم ثبات صادرات در کشورهای در حال توسعه بررسی خواهد شد.

در انتهای کتاب «تجارت بین‌الملل»، ضمیمه‌ای طراحی شده که به تعیین و بررسی شاخصهای مزیت نسبی اهتمام می‌ورزد. شاید این برای نخستین بار باشد که کتابی در حوزه اقتصاد بین‌الملل به چنین کاری دست زده باشد. هدف از افزودن این بخش آن بوده که پژوهشگران در مطالعات کاربردی بتوانند دسترسی آسان به بیشتر شاخصهای مزیت نسبی داشته باشند. بنابراین، برخی از موضوعات این بخش عبارت است از: مزیت نسبی آشکار شده (RCA)، شاخص مزیت رقابتی آشکار شده (RC)، هزینه منابع داخلی، نسبت هزینه به منفعت اجتماعی، شاخص تحلیل انتقال سهم، تحلیل انتقال سهم پویا برای ترکیب رشد، نرخ مؤثر حمایت، تحلیل سهم بازار پایدار، پلان تجاری، روش تحلیل عاملی، روش آنالیز تاکسونومی عددی، شاخصهای آلترناتیو، شاخص بازدهی تولیدات، شاخص کاردهی (کاربری) نسبی، شاخص سودآوری و غیره.

کتاب دوم این مجموعه، به جنبه نظریات پولی اقتصاد بین‌الملل با عنوان: «مالیه بین‌الملل» پرداخته و در هشت فصل، موضوعات را دسته‌بندی کرده است. فصل اول به نرخ مبادله، نرخ اسمی ارز و عوامل تشکیل‌دهنده آن، نرخ مؤثر ارز، نرخ واقعی ارز و نرخ واقعی تعادلی ارز اختصاص دارد. فصل دوم، بازار مبادله خارجی، عملکرد اصلی بازار مبادله خارجی، آربیتراژ با بهره، نرخ مبادله وعده‌دار و بازار مبادله وعده‌دار و دیگر معاملات این بازار را بررسی می‌کند. در فصل سوم، مدل‌های تعیین نرخ مبادله مطالعه می‌شود. در این فصل، موضوعاتی از قبیل: روش برابری قدرت خرید، مدل‌های حساب جاری (مدل کششها، تقاضای کل کینزین، جذب، بیکر دایک - رایینسون و مترلر، و مدل منحنی) و مدل‌های حساب سرمایه (مدل پولی، پولی با نرخهای مبادله ثابت، پولی با نرخهای مبادله انعطاف‌پذیر، پولی چسبندگی قیمت و تفاضل نرخ بهره واقعی، ماندل - فلمینگ، موازنه پورتفولیو، و مدل بازار داراییها) کنکاش شده و در انتها، به تخمین این مدلها در پیوستی جداگانه پرداخته می‌شود.

فصل چهارم، نظام پولی بین‌المللی را بررسی می‌کند. در این فصل، انواع رژیمهای نرخ مبادله، ثبات نرخهای مبادله در سیستم واحد پولی طلا و نظام پولی بین‌المللی بین سالهای ۱۹۱۴-۱۹۴۴ را تحت پوشش قرار می‌دهد. در فصل پنجم، سیستم نرخهای مبادله تحت نظام برتن‌وودز و پیدایش و تاریخچه صندوق بین‌المللی پول و گروههای مختلف بانک جهانی بررسی می‌شود. در فصل ششم، رژیم نرخهای مبادله شناور و ترکیبی از رژیمهای نرخهای مبادله شناور و ثابت نگه داشته شده که دربرگیرنده: رژیم نرخهای مبادله شناور اداره شده، رژیم نرخهای مبادله شناور آزاد، تأثیرات سیاستهای پولی و مالی در رژیم نرخهای مبادله شناور آزاد، سیستم پولی بین‌المللی و ترکیبی از رژیم نرخهای مبادله شناور و ثابت نگه داشته شده، نرخهای مبادله ثابت نگه داشته شده اداره شده، سیستم نرخ مبادله قابل تعدیل و در نهایت، سیستم نرخ مبادله قفل شده خزنده است.

فصل هفتم به بررسی موضوعات تراز پرداختها اختصاص دارد. در این فصل، تراز بازار ارز، تراز برنامه‌ای، تراز حسابداری یا حسابداری تراز پرداختها (حساب جاری، حساب سرمایه‌ای و حساب تسویه (ذخیره) رسمی، تعادل و عدم تعادل در حسابداری تراز پرداختها)، تعدیل در تراز پرداختها (تعدیل به وسیله نرخ مبادله، تعدیل به وسیله تغییرات در قیمتها، تعدیل به وسیله نرخ بهره، تعدیل به وسیله تغییرات درآمد، تعدیل به وسیله سیاستهای تغییر هزینه و تبدیل هزینه و سازوکار تعدیل قیمت تحت سیستم استاندارد طلا) مطالعه می‌شود. فصل پایانی (هشتم) کتاب مالیه بین‌الملل به سیاستها و روشهای تعدیل اختصاص دارد. برخی از موضوعات این فصل عبارت است از: تعدیل به وسیله نرخ ارز و برخی از مشکلات، وضعیت مارشال لرنر، تعدیل از طریق کنترلهای مستقیم بر ارز و تجارت، تخصیص ارز و کنترل ارزی در تأمین تعادل داخلی و خارجی، روشهای تخصیص ارز از طریق نظام کنترل ارزی، تأثیرات درآمد همراه با تغییرات نرخ ارز جهت توازن داخلی و خارجی، مشکل توازن داخلی و خارجی و نمودار سوآن، تعدیل به وسیله پول، جریان کوتاه‌مدت سرمایه و مدل مید، توازن برونی و درونی با استفاده از سیاستهای تغییر هزینه و تبدیل هزینه، توازن برونی و درونی با استفاده از سیاستهای پولی و مالی در دو حالت: رژیم نرخهای ارز ثابت نگه داشته شده و رژیم نرخهای ارز شناور آزاد، استفاده از سیاستهای مختلط برای توازن درونی و برونی و در نهایت، توازن در سه بازار پول، کالا و ارز به طور هم‌زمان.

کتاب *اقتصاد بین‌الملل* برای دو دوره کارشناسی و عالی تنظیم و تحریر یافته است. فصول یا قسمتهایی که با علامت * مشخص شده‌اند، صرفاً مربوط به دانشجویان دوره‌های عالی است. دانشجویان محترم برای استفاده از قسمتهای مذکور باید اطلاعات جامع و کاملی از اقتصاد کلان و خرد داشته باشند. تلاش بسیاری صورت گرفته تا مطالب کتاب با قلمی روان و ساده تحریر یابد و نمودارها و جدولهای کتاب با دقت فراوان رسامی و طراحی شود. این تلاش ناچیز ممکن است کاستیها و نارساییهایی داشته باشد که امید است مورد اغماض قرار نگیرد و با تذکر به مؤلف در چاپهای بعد اصلاح شود.